

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27^{ΗΣ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2003

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Ε. Ν. Μόσχου, *Παλαμικές Σπουδές. Δοκίμια γύρω στον Κωστή Παλαμά* (2002), υπό του *Ακαδημαϊκού κ. Κωνσταντίνου Ι. Δεσποτοπούλου*.

Πρὶν ἀκριβῶς ἐξήντα χρόνια, στὶς 27 Φεβρουαρίου 1943, ὅταν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὑπεῖχε παντοῖα δεινά, ἔκγονα τῆς τότε Κατοχῆς τῆς χώρας ἀπὸ τρεῖς ἐχθρικοὺς στρατοὺς, ἔπαυσε νὰ ὑπάρχει ὡς ψυχικοσωματικὸς ὀργανισμὸς ὁ αἰσθαντικώτατος καὶ βαθυστόχαστος, ἑλληνικώτατος καὶ πολὺ ἀνθρώπινος ποιητῆς Κωστῆς Παλαμάς.

Στὴν ἴδια γεραρῆ αὐτῆ Αἴθουσα πρὶν δέκα χρόνια ὁμίλησα γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο του, πενήντα χρόνια τότε ἀπὸ τὴν ἐκδημία του. Αἰσθάνομαι ἱκανοποίηση τώρα γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ χρέους μου καὶ χρέους τῆς Ἀκαδημίας πρὸς τὸν σεβάσμιο ποιητὴ καὶ ἀριπρεπέστατο ἀρχῆδεν Μέλος τῆς, μὲ τὴν δοξαστικὴ ἐκείνη ὁμιλία μου, δημοσιευμένη καὶ στὸ βιβλίο μου «Ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας» (1996, Ἐκδόσεις Λιβάνη).

Σήμερα, ἐξηκοστὴ ἐπέτειο ἀκριβῶς τῆς ἐκδημίας τοῦ ποιητῆ, ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ διακονήσω καὶ πάλι τὴ φήμη του. Ὅργανο τῆς εὐφρόσυνης αὐτῆς διακονίας εἶναι τὸ μόνις πρὸ μηνῶν ἐκδομένο ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Κωστή Παλαμά πολυφρόντιστο βιβλίο τοῦ ἐγκριτοῦ δοκιμιογράφου κυρίου Ε. Ν. Μόσχου «Παλαμικές Σπουδές. Δοκίμια γύρω στον Κωστή Παλαμά» (2002), πολλαπλὰ καὶ πιστὰ ἐκφραστικὸ τοῦ πνευματικοῦ μεγέθους Κωστῆς Παλαμάς. Συναποτελοῦν τὸ κύριο σῶμα τοῦ βιβλίου —ἐκτὸς δηλαδὴ ἀπὸ τὸ εὐρετήριο, τὴ βιβλιογραφία καὶ τὸ προλογικὸ σημεῖωμα— δέκα ἔξι «δοκίμια» γιὰ τὸν Παλαμά καὶ

τὸ ἔργο του, πέντε βιβλιοκρισίες γιὰ βιβλία μὲ θέμα τὸν Παλαμᾶ καὶ τρεῖς βιβλιοκρισίες μὲ ἀντικείμενο βιβλία τοῦ ἴδιου τοῦ Παλαμᾶ.

Ἀπὸ αὐτὰ παρουσιάζω ἐπιλεκτικὰ ὅ,τι προσφέρεται ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἐπετειακὴ αὐτὴ ἀναφορὰ στὸν πρωτόδρομο ἐπὶ δεκαετίες πολλὰς Ἑλληνα ποιητῆ.

Ἴδου οἱ τίτλοι κάποιων κεφαλαίων τοῦ βιβλίου: Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Ρωμισύνη, Ὁ Κασσιανισμὸς τοῦ Παλαμᾶ, Τὸ Παλαμικὸ ἔργο ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, Τὸ προφητικὸ στοιχεῖο στὴν Παλαμικὴ ποίηση, Ὁ Παλαμᾶς ὡς κριτικός, ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα, Κωστής Παλαμᾶς ποιητὴς ἐθνικὸς καὶ οἰκουμενικὸς, Ὁ λυρισμὸς τῶν ὄλων καὶ ἓνας κριτικὸς συσχετισμὸς.

Στὸ κεφάλαιο «Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Ρωμισύνη» ἐξαιρεται ἡ προσπάθεια τοῦ Παλαμᾶ γιὰ ποιητικὴ βίωση καὶ τῶν μετακλασσικῶν φάσεων τῆς Ἱστορίας τοῦ λαοῦ του, ὁ ἀγῶνας του μάλιστα γιὰ νὰ γίνουν πηγὲς ἐμπνευστικῆς τοῦ ποιητικοῦ λόγου τὰ κλέη καὶ τὰ πάθη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στὰ χρόνια τὰ βυζαντινὰ καὶ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ὕστερα. Χαρακτηρίζεται ρητὰ ὁ Παλαμᾶς ὡς «ὁ δεῦτερος μεγάλος ἐθνικὸς μας ποιητὴς ὕστερα ἀπὸ τὸν Δ. Σολωμὸ» καὶ τονίζεται ὅτι «ἔκλεισε μέσα στὴν ποίησή του ὁλόκληρο τὸν Ἑλληνισμὸ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ἴσαμε τὸ 1940», ὅπως καὶ ὅτι «στάθηκε ἓνας ἀπὸ τοὺς κυριώτερους συντελεστὲς γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ δημοτικισμοῦ». Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ὑπενθυμίσω κάποιους στίχους τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν ὑπὲρ τῆς δημοτικῆς γόνιμῃ δράσῃ του.

*Κι ἀπὸ τῶν ἄσοφῶν σοφῶν τὰ καταφρόνια πῆρα
Καὶ μέστωσα τῆ γλώσσα σου...
Τὰ λόγια τῆς εὐφραίνου
Τῶν ἀηθρονιῶν τὰ ὄνειρα καὶ τῶν περιστεριῶν
Καὶ τοὺς ἀλαφροῖσκιωτους μαγεύουν.*

Εἶναι ἀπὸ τὸ ἔργο του «Ἀσάλευτη Ζωή», καὶ συγκεκριμένα στίχοι τοῦ ποιήματος «Ἀσκραῖος», γραμμένον τὸ 1903 ἕως 1904.

Ἐπισημαίνει ὁ συγγραφεὺς καὶ σχολιάζει ὅσα ὁ Παλαμᾶς ἀνιστορεῖ ποιητικὰ γιὰ τὴν «τραγικὴ μοῖρα τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ» καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ἐκπατρισμὸ πρὸς τὴ Δύση Ἑλλήνων λογίων μετὰ τὴν Ἄλωση καὶ τὴ συναπο-

κομιδή χειρογράφων έργων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Καὶ παραθέτει ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς σχετικούς στίχους:

Κι ἀπ' τοὺς πάπυρους ἐκείνους μία ψυχὴ
 θάρρεψα πὼς χύθη
 καὶ γρικήθηκ' ἕνας
 ὕμνος θριαμβευτῆς
 κι' ἀπ' τῶν τάφων ἔβγαине τὰ βύθη...
 θὰ φωλιάσουμε στὴ Βενετιά
 θὰ ξαναριζώσουμε στὴ Ρώμη
 θὰ μᾶς ἀγκαλιάσει ἡ Φλωρεντία
 τ' Ἀλπεια τὰ βουνὰ θὰ δρασκελίσουμε
 θὰ ξαφνιάσουμε τὰ ρέματα τοῦ Ρήνου,
 στοῦ βορηᾶ θ' ἀσπροχαράξουμε τὰ σκότη,
 θὰ χυθούμε σὰν μαγιάπριλα τοῦ νοῦ·
 ὅπου τόποι, ὅπου γεράματα, θὰ σπείρουμε
 μιὰν Ἑλλάδα καὶ μία νιότη.

Ἔτσι ἐβλεπε ὁ Παλαμᾶς τὴ λεγόμενη Ἀναγέννηση, ὡς μερικὸ ἔστω ἐξεληνισμὸ τῆς Εὐρώπης.

Στὸ κεφάλαιο «Ὁ Κασσιανισμὸς τοῦ Παλαμᾶ», ὁ συγγραφεὺς σχολιάζει εὐστοχα τὸν χαρακτηρισμὸ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου του μὲ τὴ λέξη «Κασσιανισμὸς», σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸ ἄλλου μέρους τοῦ ἔργου του μὲ τὴ λέξη «Τυρταϊσμὸς», δηλαδὴ ὡς ὁμολογῶν, ἀντίστοιχα, πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἦθος ἢ καὶ τὸ ὕφος τῆς Κασσιανῆς καὶ τοῦ Τυρταίου.

Γράφει ὁ συγγραφεὺς (σ.40): «Ἐνα σημαντικώτατο μέρος ἀπὸ τὸ ὠκεάνειο ποιητικὸ ἔργο τοῦ Κωστή Παλαμᾶ, ἀποτελεῖ τὴν πιστότερη ἐκφράση τοῦ “κασσιανισμοῦ” του, τῆς βαθιάς ἐσωτερικῆς ἀγωνίας του μεταφυσικῆς ὕψης... ὁ Παλαμᾶς δὲν ὑπῆρξε... ἀποκλειστικὰ θρησκευτικὸς ἢ μεταφυσικὸς ποιητῆς, στάθηκε ὅμως ἀναμφισβήτητα μία καθαρὰ ἀνθρώπινη συνείδηση μὲ ἔντονη μεταφυσικὴ δίψα... ὁ Παλαμᾶς, στὸ μάκρος μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς, περιπλανήθηκε σὲ συστήματα καὶ θεωρίες καὶ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ ποικίλες ιδέες ποῦ

γνώριζαν στὸν καιρὸ του μίᾳ ἐντυπωσιακῇ διάδοσῃ... Παράλληλα ὅμως ζοῦσε ἐντονότατα καὶ στὸν κόσμῳ τῆς ψυχῆς του» (σ. 41).

Τὸ κεφάλαιο «Τὸ Παλαμικὸ ἔργο ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα» ἀποτελεῖ ἐμβριδῆ-στατη ἔκθεση τῆς προσπάθειας καὶ τῆς ἐπιτυχίας Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων λογίων νὰ προβάλουν τὸ Παλαμικὸ ἔργο πρὸς τὸ διεθνὲς κοινό, μὲ διάφορες μεταφράσεις. Καὶ στῆ σελίδα 55 σημειώνεται: «Μὲ τίς μεταφράσεις κυρίως τοῦ Clément ὁ Παλαμᾶς καθιερώνεται καὶ ἀναγνωρίζεται ὡς μεγάλος ποιητής, καὶ σὲ παγκόσμια κλίμακα, ἀπὸ προσωπικότητες τῶν γραμμάτων μεγάλου κύρους, ὅπως ὁ Romain Rolland, ὁ Edouard Herriot, ἡ Comtesse de Noailles, ὁ André Maurois, ὁ R. Tagore κ.ἄ. Ὁ Romain Rolland τὸν χαρακτηρίζει ἀπερίφραστα «ὡς τὸν μεγαλύτερο ἀπὸ τοὺς ζῶντες ποιητὲς τῆς Εὐρώπης».

Τὸ κεφάλαιο «Ἡ πνευματικὴ καὶ ποιητικὴ προσφορὰ τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ» περιέχει πολὺ εὐστοχες παρατηρήσεις γιὰ τὴ σχέση τοῦ ποιητῆ μὲ τὴν ἐποχὴ του, γιὰ τὴν ἀπήχηση τοῦ ἔργου του σ' αὐτὴν, γιὰ τὸν ἀγῶνα του νὰ ἐμψυχώσει καὶ νὰ βελτιώσει τὴν ἑλληνικὴ γύρω του κοινωνία.

Στὸ κεφάλαιο «Τὸ προφητικὸ στοιχεῖο στὴν Παλαμικὴ ποίησι» γράφει ὁ συγγραφεὺς καὶ τὰ ἑξῆς: «Στὴν Ἀσάλευτη ζωῇ, οἱ «Ἀλυσίδες» καὶ ὁ «Ἀσκραῖος», αὐτὰ τὰ πολὺστιχα καὶ μεγαλόπνοα ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ, περιλαμβάνονται στὸν κύκλο τῶν “μεγάλων ὁραμάτων”. Ἀλλὰ θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε καὶ ὀλάκερη τὴν ποίησή του σὰν ἓνα μεγάλο ὄραμα τόσο γιὰ τὴ μοῖρα τοῦ κόσμου... ὅσο καὶ γιὰ τὴ μοῖρα αὐτοῦ τοῦ τόπου. Γιατὶ δὲν εἶναι μονάχα... ὁ λυρικός οἶστρος ποὺ ξεχύνεται στὴν Παλαμικὴ ποίηση... εἶναι ἀκόμα... μίᾳ σπάνια διαίσθηση ποὺ τὴ διαπερνᾷ καὶ γίνεται... περίγραμμα τοῦ μελλομένου καὶ λυρικὴ προφητεία» (σ. 111). Ἄς συγχωρηθῆ νὰ σχολιάσω: Αὐτὸ ἰσχύει ὄχι γιὰ ὀλάκερη τὴν ποίησή του, ἀλλὰ μόνο γιὰ μέρος της, ἔστω μεγάλο. Ἄλλο μέρος της εἶναι καθαρὰ συναισθηματικῆς ρίζας, δίχως στοιχεῖο προφητικὸ, ἀλλὰ ἔξοχα λυρικό.

Ὡς παράδειγμα ἑνδοξο προφητικοῦ στοιχείου, παρηγορητικοῦ ἐπίσης τοῦ δοκιμαζόμενου λαοῦ, ὅπως φάνηκε ἰδιαίτερα στὴν Κατοχῇ, παραδέτει ὁ συγγραφεὺς καὶ στίχους ἀπὸ τὸν Προφητικὸ ἀκριβῶς, πέμπτο Λόγο τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου», ὅπου καὶ τὸ ὕφος εἶναι προφητικὸ:

Ὅσο νὰ σέ λυπηθεῖ
 τῆς ἀγάπης ὁ Θεός
 καὶ νὰ ξημερώσει μιὰν αὐγὴ
 καὶ νὰ σέ καλέσει ὁ λυτρωμὸς
 ὦ ψυχὴ παραδαρμένη ἀπὸ τὸ κρίμα!
 Καὶ θ' ἀκούσεις τῆ φωνὴ τοῦ λυτρωτῆ
 θὰ γόυθεις τῆς ἀμαρτίας τὸ ντύμα
 καὶ ξανὰ κυβερνημένη κι' ἀλαφρὴ
 θὰ σαλέψεις σὰν τῆ χλόη σὰν τὸ πουλὶ
 σὰν τὸν κόρφο τὸν γυναίκειο σὰν τὸ κύμα,

 γιὰ τ' ἀνέβασμα ξανὰ πού σέ καλεῖ
 θὰ αἰσθανθεῖς νὰ σοῦ φυτρώνουν, ὦ χαρὰ,
 τὰ φτερά
 τὰ φτερά τὰ πρωτινά σου τὰ μεγάλα.

Στὸ ἀπολογητικὸ πρὸς τὶς ἐπικρίσεις τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ κεφάλαιο «Ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότητα τοῦ ἔργου τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ», γράφει ὁ συγγραφεὺς: «πέρ' ἀπὸ τὶς ἄπειρες ἀφορμὲς πού ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος χάρισε τὴν ἐμπνευση στὸν Ποιητῆ, ... τὸ μεγαλύτερο βάρος πέφτει στὶς ... μεταφυσικὲς ἀνατάσεις του καὶ ἀναζητήσεις του. Ἐκεῖ... ἐκφράζει ἀβίαστα καὶ σ' ἓνα γνήσια ἐξομολογητικὸ... τὸνο τὴν ὑπαρξιακὴ του ἀγωνία» (σ. 147). Καὶ παραθέτει μάλιστα ὁ συγγραφεὺς τὴ γνώμη τοῦ αἰμίμηστου Κωνσταντίνου Τσάτσου: «Δημιουργοὶ δὲν ὑπάρχουν χωρὶς τὸ βάθος μιᾶς ἐνότητας μεταφυσικῆς. Τὸν Παλαμᾶ θὰ τὸν καταλάβει μονάχα ὅποιος μέσα στὴν ἀπειρομορφία τοῦ ἔργου του ἀναγνωρίσει τὴν ἐνότητα αὐτῆ. Μονάχα μία τέτοια κρίση θὰ ξαναπλάσει τὴν ψυχὴ του. Ἐπάνω ἀπὸ τὴν Ἱστορία, ἓνας ποιητῆς. Μέσα στὸ χρόνο, μία προσωπικότητα. Καὶ ἴσως κάτι περισσότερο — μία μοῖρα».

Στὸ κεφάλαιο «Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ὡς κριτικὸς» παρουσιάζεται καὶ ἀξιολογεῖται ἡ πανθομολογούμενη ἄλλωστε μεγάλη καὶ σχεδὸν καίρια συμβολὴ τοῦ Παλαμᾶ ὡς κριτικοῦ στὴν ἀνάπλαση τῆς πνευματικῆς φυσιογνωμίας τῆς κοινωνίας, ὅπου ὁ ἴδιος βλάστησε. Προβάλλονται καὶ γνώμες ἐκλεκτῶν λογίων, μάλιστα καὶ ποιητῶν, θερμοτάτα ἐγκωμιαστικὲς τῆς κριτικῆς ιδιοφυΐας τοῦ Πα-

λαμᾶ καὶ τοῦ βάθους τῆς ἐπιρροῆς του γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν νεώτερων ὁμοτέγων του καὶ τοῦ εὐρύτερου καινοῦ στὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς του. Ἀξίζει νὰ ἀκούσουμε δύο ἀπὸ αὐτές. Ὁ Τάκης Παπατσώνης, ποιητῆς ἀλλότροπος τοῦ Παλαμᾶ, ὁμολογοῦσε: πρέπει «νὰ αἰσθανόμαστε αἰώνια εὐγνωμοσύνη στὸν Παλαμᾶ» ποῦ «φορτώθηκε θεληματικά... ὅλο τὸ βάρος καὶ τὸ μόχθο, γιὰ νὰ καλύψει τὸ φοβερὸ κενὸ ποῦ ἀφῆκαν στὴ Ρωμισούνη τέσσερις αἰῶνες σκοταδιοῦ, σκλαβιάς καὶ καθυστέρησης... Χάρη στὸ μόχθο τοῦ Παλαμᾶ ὁ ἑλληνισμὸς ἄκοπα καὶ ἀβρόχοις ποσὶ πήδησε στὸν εὐρύτερο χῶρο, γίναμε κατὰ κάποιον τρόπο ἰστίμοι μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον» (σ. 162). Καὶ ὁ Γιώργος Σεφέρης ἔγραψε γιὰ τὸν Παλαμᾶ ὅτι μέσα στὸ κελλί του ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς προσπαθοῦσε... «νὰ δημιουργήσει, ἀνοίγοντας τοὺς χρονοὺς μιᾶς βαθιάς συνείδησης “ἀπωθημένης” γιὰ αἰῶνες».

Στὸ κεφάλαιο «Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα» ὑπεραμύνεται πολὺ ὀρθὰ ὁ συγγραφεὺς τῆς αὐτοστράτευσης τοῦ ποιητῆ πρὸς ἔξαρση τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας τοῦ Ἑθνους, παραδέτει μάλιστα καὶ δήλωση τοῦ Ποιητῆ:

«Δὲν ἦταν χίμαιρα ἀνοήτων ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα, ἀλλὰ ἱερὰ πραγματικότητας». Ἄς ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπικροτήσουμε ὅσα γράφει ὁ συγγραφεὺς, ἀλλὰ καὶ νὰ προσδέσουμε, ὅτι ἔλαχε στὸν ἴδιο τὸν Ποιητῆ νὰ ἐκφράσει μὲ στίχους του καὶ τὴ λήξη τοῦ κύρους τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας, ἢ τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ τοῦ περιεχομένου της ἔστω, ὅταν αὐτὸ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πραγματικότητα καὶ τὴν τολμηρὴ σ' αὐτὴν προσαρμογὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου τὸ 1930. Ἴδου ἔνστιχο κήρυγμα τοῦ Παλαμᾶ:

*Πολίτες ἄς τὴ χτίσουμε
κι' ὀπλίτες ἐδῶ καὶ ὅλοι
τοῦ Ὀνείρου ἐδῶ τὴν πόλη
καὶ τὴν Ἄγια Σοφία.*

Στὰ δύο κεφάλαια, «Κωστής Παλαμᾶς, Ποιητῆς ἐθνικὸς καὶ οἰκουμηνικός», «Ὁ λυρισμὸς τῶν ὅλων καὶ ἓνας κριτικὸς συσχετισμὸς», ὁ συγγραφεὺς τοποθετεῖ τὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ στὸν ἱστορικὸ χῶρο της, χαρακτηρίζει τοὺς διάφορους τρόπους της, ἀνυμνεῖ τὴν πνευματικὴ ἀξία της, ἀλλὰ δίχως αὐθαιρεσία, μάλιστα καὶ μὲ στηρίγματα τὴν ποιητικὴ τοῦ Παλαμᾶ, τὴν ἐκφρασμένη ἀπὸ τὸν ἴδιον. Ἄς ἀκούσουμε τὸν ἴδιο τὸν Παλαμᾶ, γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἔργου του:

«Τὰ τρία διακριτικά στοιχεία πού μέσα του κρατεί ὁ ἄνθρωπος: τὸ ἀτομικό, πού τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τὸ καιρικό, πού τὸν ἀνταμώνει μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τὸ γενικό, πού τὸν προσεγγίζει μὲ τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα... Καὶ τὸ τραγούδι μου εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ καιρικοῦ, τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ γενικοῦ... Τὸ τραγούδι μου, ὕμνος ἢ θρῆνος ἢ ρεμβασμός, ἐξομολόγηση ἢ κήρυγμα,... ἄλλοτε ἀκούγονται σὰ μονόλογοι κάτου ἀπὸ τ' ἀστέρια, καὶ ἄλλοτε σὰ λόγοι πρὸς πλῆθη. Προσευχὲς ἢ διδασχές. Καὶ τὰ δύο μαζί. Ὁ λυρισμὸς τοῦ ἐμεῖς, τοῦ ἐγώ, τῶν ὄλων. Ἡ τριπλὴ τῆς Ποιητικῆς μου ὑπόσταση» (σ. 184). Ὁ συγγραφεὺς σέβεται, ὅπως ἔπρεπε, τὴ διάκριση τῶν τριῶν αὐτῶν κατηγοριῶν τῶν παλαμικῶν ποιημάτων καὶ στηριγμένος σ' αὐτὲς χαρακτηρίζει τὸν Παλαμᾶ ἐθνικὸ ποιητὴ μὲ τὰ ποιήματα ὅσα ἐνέχουν τὸν «λυρισμὸ τοῦ ἐμεῖς», οἰκουμενικὸ ποιητὴ μὲ τὰ ποιήματα ὅσα ἐνέχουν τὸν «λυρισμὸ τῶν ὄλων», ἢ καὶ τὸν «λυρισμὸ τοῦ ἐγώ», ἐὰν κάποτε ἡ ἐμβάθυνση τοῦ ἐγώ προσεγγίζει «τὴν ὅλην ἀνθρωπότητα».

Καὶ εἶναι ὄχι τυχαῖο ἴσως, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς ὀνομάζει τὸν «λυρισμὸ τοῦ ἐμεῖς» πρῶτο, δηλαδὴ προτάσσει τὸν χαρακτηρισμὸ του ὡς ἐθνικοῦ ποιητῆ, συμμετόχου τῶν ἀγῶνων καὶ τῶν ἐξάρσεων καὶ τῶν πτώσεων καὶ τῶν παθῶν τοῦ ἔθνους του.

Συγκλίνει πρὸς τὴν πρόταξη αὐτὴ καὶ ἡ γνώμη τοῦ ἀείμνηστου Παναγιώτη Κανελλόπουλου γιὰ τὸν Παλαμᾶ, παραδεμένη ἀπὸ τὸν συγγραφέα στὶς σελίδες 105-106: «Ἡ Ἑλλάς ἀρχίζει μὲ τὸν Ὅμηρο, ἀλλὰ φθάνει παντοῦ. Ὁ Παλαμᾶς εἶναι ὁ πλούσιος καὶ ὀδυνηρὸς ἀπολογισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ψυχῆς. Μέσα στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ἐκφράζεται ἡ κλασσικὴ Ἑλλάς, ἀλλὰ καὶ ἡ τσακισμένη ὑπερφήανεια τῶν Γραικύλων, ἐκφράζεται ὁ ἐλληνικὸς Χριστιανισμὸς καὶ τὸ βασανισμένο Βυζάντιο, ἐκφράζεται ὁ πόνος τῆς σκλαβιάς τεσσάρων αἰῶνων, ἐκφράζεται ἡ ὁμορφιά καὶ ἡ ἀσκήμια, τὸ φῶς καὶ τὸ σκοτάδι τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς».

Ὅρθα ὅμως ὁ συγγραφεὺς ἐξαιρεῖ (σ. 185) τρία συμβολικὰ ποιήματα, «Φοινικιά», «Ἀσκραῖος» καὶ «Ἄλυσίδες», καὶ ἰδιαιτέρως τὸν «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου», ὡς τὰ κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωπητικὰ τοῦ Παλαμᾶ ὡς Οἰκουμενικοῦ ποιητῆ. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ προσδῶς τίς «Ἄλυσίδες», ποίημα, ἐξ ἄλλου, προορισμένο ἀρχικὰ γιὰ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ «Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου», ὅπως δείχνει ἄλλωστε καὶ ὁ ρυθμὸς του καὶ τὸ μέτρο του.

Συγχαίρω τὸν συγγραφέα γιὰ τὴν προβολὴ τοῦ ποιήματος «Φοινικιά» ὡς

ἀριστουργήματος, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀναφέρθηκε στὴν ἐρμηνεία μου τοῦ νοηματικοῦ περιεχομένου της, ἀναλυτικότερη, ἀλλὰ καὶ συνθετική, ἐξηγητική τῆς ἐξαισίας ἐπιτυχίας τοῦ Παλαμᾶ νὰ ἐκφράσει μὲ τριακόσιους δώδεκα στίχους σὰν ἀναβλυστούς, ὁλόκληρη κοσμοθεωρία καὶ βιοθεωρία, ὁράματα καὶ συναισθήματα ἔξοχου κάλλους, ἔκγονα τῆς φαντασίας καὶ τῆς εὐαισθησίας ὑπερπροικισμένου ἀπὸ τὶς Μοῦσες ποιητῆ.

Προπάντων ὅμως συγχαίρω τὸν συγγραφέα γιατί, ἐλεύθερος ἀπὸ τὶς δυσμένειες τοῦ συρμοῦ τῶν καιρῶν, ὀδηγημένος ἀπὸ ἐπίγνωση τοῦ χρέους ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης, διέθεσε τὶς πνευματικὲς δυνάμεις του γιὰ τὴ συντήρηση τῆς προβολῆς, στὸ λογοτεχνικὸ στερέωμα τῆς ἐποχῆς μας, τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, πνευματικοῦ τροπαίου τῆς Ἑλλάδος τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, πολῦτιμου γιὰ τὴν ἠθικὴ αὐτογνωσία τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων.